

מחווון לשאלון בהיסטוריה – חורף תשפ"ה, מס' 22262

הנחיות כלליות:

- * ההנחיות למעריכים במחווון זה מיועדות לבחינה במועד זה בלבד. שינויים יימסרו בתדריכים בעל פה ובשיחות הכוונה עם המעריכים הבכירים.
- * במחווון לא הובאו כל האפשרויות לתשובה נכונה, אלא רק מבחר תשובות. אם תלמיד משיב תשובה שאינה במחווון ואינה מוכרת למעריך, על המעריך לבדוק בספרים ולהתייעץ לפי הצורך עם מעריך בכיר. כל זאת כדי להבטיח שעל תשובות נכונות יינתן ניקוד הולם.
- * בכל סעיף יש להקפיד על ניקוד על פי ההנחיות בכתב ועל פי ההנחיות שיימסרו בתדריכים ובבדיקה במרב"ד.
- * אם תלמיד מילא את כל המטלות הנדרשות אך לא הפריד בין מטלות שונות, כפי שנדרש בשאלה, יש לקבל את התשובה, ואין להפחית לו נקודות.
- * ההנחיות במחווון מנוסחות בלשון זכר, ומכוונות למעריכים ולמעריכות כאחד.

תזכורת: הגדרות למטלות בבחינה

- * **הציגו/תארו/הביאו** – הצגה/תיאור של התופעה, הפעולה, האירוע, התהליך הנדרשים בשאלה, בלי להסביר את הסיבות להתהוותם או את התוצאות/השפעות שלהם.
זהו מעין "צילום תמונת מצב" (מאפיינים, משתתפים, זמן, מקום).
- * **הסבירו** – הבהרה, פירוש של העניין המבוקש; סיבות/גורמים שהביאו לתהליך/לפעולה/לאירוע;
תוצאות/השפעות של העניין המבוקש.
- * **השוו** – יש להשוות בין שני עניינים מבוקשים, על פי קריטריונים, ולהבהיר את הדומה ואת השונה בכל אחד מן הקריטריונים שהוצעו.
- * **הדגישו** – הבאת דוגמה הממחישה ומבהירה את העניין המבוקש (יש לתת דוגמה מפורטת, ואין להסתפק בהכללה).

ספרי הלימוד המאושרים:

בית שני

1. א' באר, **ממדינת מקדש לעם הספר – קורות עם ישראל משיבת ציון עד חתימת המשנה**, אורט ישראל, 2008 (להלן אורט).
2. ש' כהן, **ממדינת מקדש לעם הספר – היסטוריה של בית שני**, כנרת, זמורה, דביר, 2014 (להלן כנרת).
3. מ' בר הלל, ש' ענבר, **מעם המקדש לעם הספר – טיול היסטורי בשבילי תקופת הבית השני**, לילך, 2008 (להלן לילך).
4. ק' אביאלי-טביאן, **מסעות בזמן – ממדינת מקדש לעם הספר**, מט"ח, 2008 (להלן מט"ח).
5. ד' שחר, **ממדינת מקדש לעם הספר – ימי הבית השני ותקופת המשנה**, רכס, 2008 (להלן רכס).
6. ד' שוורץ, **ממדינת מקדש לעם הספר – משיבת ציון עד עריכת המשנה**, מרכז זלמן שזר, 2008 (להלן שזר).

בית שני – ממדינות מקדש לעם הספר

יש לענות על שתיים מן השאלות 1–4.

1. מקור – הממלכה החשמונאית – תמיכה וביקורת**א. סיבות לתמיכה של רבים בחברה היהודית בשלטון בית חשמונאי:****סיבות שבאות לידי ביטוי בקטע המקור:**

- משום שדאגו לשלומה ולביטחונה של ממלכת יהודה. בקטע: "הייתה נותנת דעתה על הממלכה... והכפילה את הצבא שלה עד שהפילה פחד על השליטים מסביב".
- משום שהנהיגו את חוקי האבות (מרבית השליטים). בקטע: "והיא החזירה ליושנם... לפי מסורת האבות".
- סיבות על פי מה שלמד:**
- משום שהנהיגו את המרד ביוונים והביאו לטיהור בית המקדש ולביטול גזרות הדת.
- משום שהרחיבו את גבולות הממלכה והפכו אותה לממלכה עצמאית, רחבה, בעלת רצף טריטוריאלי.
- משום שחיזקו את הצביון האתני היהודי של הממלכה והבטיחו רוב יהודי בשטחיה.
- משום שהביאו לשגשוג כלכלי של ממלכת יהודה.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 58–68; כנרת, עמ' 77–84; לילך, עמ' 97–103, 116, 119, 126; מט"ח, עמ' 62–69; רכס, עמ' 77–90; שזר, עמ' 57–58.

ב. שינויים שהנהיגו השליטים החשמונאים שעוררו ביקורת בקרב חלק מן החברה היהודית:

- נטילת הכהונה הגדולה בניגוד למסורת היהודית, שעל פיה כוהן גדול הוא מי שמוצאו מבית צדוק.
- הכתרת השליטים החשמונאים למלך בניגוד למסורת היהודית, שעל פיה מלך הוא רק מי שמוצאו מבית דוד.
- ריכוז הסמכויות הדתיות והמדיניות בידי אדם אחד (מלוכה וכהונה).
- הרחבת סמכויות של השליט לתחומי חקיקה ושיפוט, שהצרה את הסמכויות של מוסדות ייצוג אחרים (הסנהדרין).
- אימוץ אורח החיים ההלניסטי.
- החזקת צבא שכירים מבני נכר (השפעת ההלניזם, חייב להכביד את נטל המיסים על העם).

דוגמאות מקטע המקור לשינויים:

- אימוץ שמות הלניסטיים. בקטע: אלכסנדר, הורקנוס, אריסטובולוס, אלכסנדרה.
- החזקת צבא שכירים. בקטע: "וגייסה חיל שכירים גדול".
- נטילת תואר המלוכה. בקטע: "הוריש את המלוכה".
- העברת המלוכה לאישה. בקטע: "הוא הוריש את המלוכה לאשתו".
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 64, 65, 68; כנרת, עמ' 78, 81, 85–87; לילך, עמ' 118–119, 121–122; מט"ח, עמ' 65–69; רכס, עמ' 81–90, 100; שזר, עמ' 57–58.

2. "השלטון הישיר", "המרד הגדול"**א. מדיניות "השלטון הישיר" של רומא:**

- חלוקת אזורי השלטון לפרובינקיות – יחידות שלטוניות הכפופות למרכז ברומא.
- בראש הפרובינקיה עמד נציב רומאי שמינה הקיסר (או הסנאט) לתקופה מוגדרת.
- הנציב היה כפוף לשלטון המרכזי ברומא, והחזיק צבא עזר רומאי.
- תושבי הפרובינקיה היו יכולים להגיש תלונה נגד הנציב לקיסר ברומא.

מה היו התפקידים והסמכויות של הנציבים הרומאים:

- להבטיח את הסדר הציבורי.
- המפקד העליון של כוח העזר של הצבא הרומאי, והממונה על הפעלתו.
- ראש המערכת המנהלית של הפרובינקיה.
- לגבות מיסים ולהעביר אותם לרומא.
- לערוך מפקד אוכלוסין.
- לפקח על חיי הדת.
- סמכות שיפוט והוצאה להורג.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 76; כנרת, עמ' 106–107; לילך, עמ' 135; מט"ח, עמ' 80; רכס, עמ' 118; שזר, עמ' 58, 65.

ב. כיצד הובילו הגורמים לפרוץ "המרד הגדול":

- מצוקה כלכלית: נבעה מקיטוב חברתי מתמשך, מאבטלה חמורה ומנטל המיסים הכבד. מצוקה זו הוחרפה בעקבות העושק של הנציבים ונישול היהודים מאדמותיהם, שהעמיקו את התסכול משלטון רומא בקרב רבים שחשבו "שאינן להם מה להפסיד".
 - תסיסה משיחית: העריצות ושלטון הדיכוי של הנציבים הרומאים כלפי היהודים, והפגיעה שלהם בחיי הדת וברגשות הדתיים לצד הרגשה שאין מוצא למצוקה בכל התחומים, הצמיחה כמיהה עזה לגאולה מהירה. אנשים רבים נאחזו באמונות משיחיות והיו נכונים למרוד ברומא למרות יתרונה המדיני והצבאי.
 - מתח בין יהודים לנוכרים: העדפת הנציבים הרומאים את הנוכרים החרפה את המתח בין יהודים ובין נוכרים והגבירה את גילויי העוינות והעימותים ביניהם. התערבות הצבא הרומי בעימותים זימנה התנגשויות אלימות תכופות בין היהודים ובין הצבא הרומאי, שהגבירו את התסיסה הכללית.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 77-79; כנרת, עמ' 113-115; לילך, עמ' 2, עמ' 135, 138-140; מט"ח, עמ' 81-84; רכס, עמ' 133-136; שז"ר, עמ' 2, עמ' 67.

3. מקור – תוצאות המרד והתגובות על החורבן

א. תוצאות המרד הגדול:

- בתחום הדמוגרפי – דלדול דמוגרפי של האוכלוסייה היהודית בארץ-ישראל: כרבע מן התושבים מתו, שבויים רבים נשלחו לרומא.
 - בתחום הכלכלי – הרס יישובים, שדות ויערות, השחתת יבול, הפקעת קרקעות והחרמתן, מכירת אדמות לאזרחים רומאים והחרתן, הטלת מיסי קרקע, עבודות כפייה, "מס היהודים".
 - הסכנה שנשקפה לעם היהודי בעקבות התוצאות האלה:
- סכנה להמשך הקיום של העם היהודי בשל התמעטות האוכלוסייה היהודית בארץ-ישראל ובשל הנזקים הכלכליים העצומים ומצבה הקשה של האוכלוסייה שנותרה.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 96-98; לילך, עמ' 150-153; כנרת, עמ' 156-157; מט"ח, עמ' 87-89; רכס, עמ' 153-155; שז"ר, עמ' 72-73.

ב. התגובה על חורבן בית המקדש שבאה לידי ביטוי בקטע:

- אבל כבד, צער עמוק וייאוש; תחושת חידלון, תחושה שהגיע קץ העולם ואין טעם לחיים; אובדן אמונה בעתידו של עם ישראל והמשך קיומו.
 - דוגמאות מן הקטע:
- אין טעם לחיים – "אשרי האיש אשר לא נולד... ואנחנו החיים אוי לנו"; לא כדאי לזרוע; לא כדאי לשאת נשים ולהביא ילדים לעולם.
 - ביטויי אבל כבד וצער עמוק – "אוי לנו הרואים בצרת ציון..."; "כי למה יזרח עוד אור ואור ציון חֲשֶׁךְ"; "אחרי אשר האם שוממה ובניה בשבי הלכו".
 - ביטויים אפוקליפטיים – קץ העולם – "אדמה למה תתני יבולך..."; "גפן למה תוספי תת יינך"; "ואתם השמיים את טלכם כלאו"; "ושמש גם את החביאי אור קרניך"; "ואתה ירח כבה רב אורך".
 - בלי מקדש אין תכלית לקיום העם – "ואת גפן... ועוד לא יקריבו ממנו בציון"; "וגם ביכורי התבואה לא עוד יביאור"; "ובני אדם מה להם עוד... אחרי אשר האם שוממה ובניה בשבי הלכו".

במה שונה תגובת חכמי יבנה על חורבן בית המקדש מן התגובה שבאה לידי ביטוי בקטע:

חכמי יבנה ביקשו להטמיע את התפיסה שיש קיום לעם ישראל גם בלי מקדש, ויצקו תוכן לקיום זה. הם עיצבו מחדש את חיי הדת בחברה היהודית, התאימו אותם למציאות שלאחר החורבן ומילאו את החלל שנוצר בתחום ההנהגה.

עובדות היסטוריות:

- חכמי יבנה העבירו את המרכז הדתי והחברתי מבית המקדש לבית הכנסת (בתי הכנסת היו קיימים טרם החורבן אך אחריהם הוקמו עוד רבים), התפילות בהם היו לחובה ולמנהג קבוע, מעין תחליף לעבודת הקורבנות בבית המקדש, בתי הכנסת היו גם למקום כינוס ללימוד תורה בצוותא..
 - הם שיקמו את מוסדות ההנהגה – הקימו את הנשיאות ואת בית הדין הגדול (הסנהדרין החדשה) ביבנה.
 - הם קבעו תקנות שסיפקו פתרונות לשמירת המצוות בלא זיקה הכרחית למקדש ואפשרו המשך חיים יהודים מלאים (למשל, נטילת לולב בכל מקום בכל שבעת ימי החג ולא רק בבית המקדש, גיור בלי קורבן).
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 96-103; לילך, עמ' 153-159; כנרת, עמ' 156-163; מט"ח, עמ' 89-95; רכס, עמ' 153-164; שז"ר, עמ' 72-78.

4. **הורדוס ובר כוכבא – דמויות שנויות במחלוקת****א. טענה המבטאת ביקורת על דמותו ומנהיגותו של הורדוס:**

- הורדוס פעל במתכונת השליטים ההלניסטיים בתקופתו והנהיג שלטון אבסולוטי ורודני ביהודה. פעולותיו נבעו בראש ובראשונה מהשאיפה לביסוס וחזוק שלטון היחיד שלו ולהאדיר את שמו, ולא מתוך רצון להיטיב עם נתיניו היהודים או הנוכרים.
- הורדוס היה עריץ ורודן והסב נזק כבד לעם היהודי.

עובדות היסטוריות:

- הורדוס הנהיג ביהודה משטר עריצות וטרור: אסר על כינוסים ואספות, הפעיל רשת מרגלים, כלא אלפים בבתי הסוהר, העניש באכזריות כל מי שנחשד במרד.
- ממלכתו נוהלה במתכונת הלניסטית: הסמכות השלטונית הבלעדית הייתה בידיו, חבריו ומקורביו החזיקו בעמדות ניהול מרכזיות ביהודה, מוסדות המשפט פעלו תחת סמכותו, הוא מינה ופיטר את הכהנים הגדולים לפי צרכיו.
- מפעלי הבנייה שלו נועדו בראש ובראשונה לחיזוק שלטונו והיו אמצעי להקנות לו תהילה ולהנציח את שמו: בנה מבצרים (במצדה, ביריחו, בהרודיון) לביצור ממלכתו ולהגנה על שלטונו מפני מתנגדים; בנה ערים הלניסטיות (קיסריה, סבסטיה) כדי להוכיח את נאמנותו לרומא וכדי לזכות בתמיכת נתיניו הנוכרים; חידש את בית המקדש כדי לקנות את אהדת נתיניו היהודים.
- הורדוס פעל בעריצות כלפי נתיניו היהודים: הוא רדף וחסל בקנאות את שושלת בית חשמונאי ואת תומכיהם (כולל רצח אשתו ובנו), פגע במעמד הכהונה, החליש את הסנהדרין (רצח כמחצית מחבריה ומינה במקומם את אנשי שלומו).

טיעון נגד:

טענה: הורדוס היה שליט חדשן שנקט מדיניות שהיטיבה עם העם היהודי ותרמה לו. הוא ניהל את הממלכה בהוגנות ודאג לכלל האוכלוסייה.

נימוקים:

- הורדוס ביצע רפורמות שהקלו על העם, הפחית את נטל המיסים, קידם את החקלאות ואת המסחר, וסיפק תעסוקה לפועלים רבים באמצעות מפעלי הבנייה והפיתוח שלו.
 - הורדוס הרחיב את מתחם הר הבית והקים בית מקדש חדש ומפואר מתוך הקפדה על כללי בנייתו על פי ההלכה.
 - הורדוס שמר על מעמדה האוטונומי של יהודה כמדינת חסות ובזכותו הצליחו היהודים לחיות בשלום תחת שלטון רומא (ולא סבלו משלטון ישיר של הנציבים).
 - הורדוס תרם לפיתוח הארץ ולחיזוקה: פיתח את שטחי החקלאות, הקים אמות מים מסועפות שהעבירו מים לאזורי התיישבות, שיפר את דרכי המסחר, בנה מבצרים שהגנו על גבולות הממלכה, בנה ערים חדשות ושיקם ערים קיימות.
 - הורדוס ניצל את קשריו עם רומא כדי להבטיח את זכויות היהודים בתפוצות וכדי למנוע התנכלויות של האוכלוסייה מקומית.
 - הורדוס עודד את היהודים בתפוצות להתיישב ביהודה כדי לחזק את מעמדה.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 71-76; לילך, עמ' 128-134; כנרת, עמ' 96-105; מט"ח, עמ' 76-78; רכס, עמ' 107-114; שזר, עמ' 60-63.

ב. טענה המבטאת ביקורת על דמותו ומנהיגותו של בר כוכבא:

בר כוכבא הנהיג את העם היהודי למרד שתוצאותיו והשפעתו היו הרסניות להמשך הקיום היהודי.

עובדות היסטוריות:

- המרד הביא לאסון דמוגרפי – יהודה כמעט התרוקנה מתושביה, ונוכרים התיישבו באזורים שהיו מיושבים בעבר ביהודים. אדמותיהם של היהודים המעטים ששרדו הופקעו והם עברו לגליל. יהודים רבים ירדו מן הארץ.
- המרד הביא לאסון לאומי – יהודה הפכה לפרובינקיה רומית ששמה סוריה-פלשתינה, ובעקבות זאת נחלשה הזיקה ההיסטורית בין היהודים ובין ארץ-ישראל.
- נאסר על יהודים להתיישב בירושלים, ועל חורבות העיר הוקמה עיר הלניסטית.
- המרד הביא לאסון מבחינה דתית – גזרות דת רבות הוטלו, ונאסר על סמיכת חכמים. למעשה נאסר על קיום כל המצוות (חגים, שבת, לימוד וקריאת תורה...) ומי שהפר את הגזרות נידון למוות. חכמים רבים עזבו את ארץ-ישראל, ויוקרתה בעיני העם היהודי בתפוצות ירדה.
- בעקבות המרד גלה רוב העם היהודי מארצו ואיבד את חירותו המדינית למשך קרוב לאלפיים שנה.

טיעון נגד:

טענה: בר כוכבא היה מנהיג גיבור וכריזמטי שהנהיג את העם למרד מוצדק והכרחי.

נימוקים:

- בתקופה זו נקט אנדריאנוס קיסר במדיניות שהובילה לאובדן של העם היהודי (איסור מילה, הפיכת ירושלים לעיר אלילית). העם היהודי נאלץ לבחור בין השלמה עם אובדן לאומי ובין התנגדות ומרידה.
 - על אף מחירו היקר, מנע המרד מן הרומאים להשיג את מטרם – חיסול הדת היהודית.
- בספרי הלימוד:** אורט, עמ' 109–119; לילך, עמ' 164–171; כנרת, עמ' 166–170; מט"ח, עמ' 97–102; רכס, עמ' 173–185; שזר, עמ' 81–83.